

Маковська О. О.,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ЗНАННЯ ЯК ПРОЦЕС КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглянуто поняття концептуалізації дійсності, визначено її суть у науці про мову та ідентифіковано її місце у теорії пізнання.

Ключові слова: *концептуалізація, узагальнення, наукове знання, схематизація, концепт.*

The article highlights the notion of reality conceptualization, its nature in linguistic science is determined and its place in cognition theory is identified.

Key words: *conceptualization, generalization, scientific knowledge, schematization, concept.*

Дослідження ролі концептуалізації у людському пізнанні є одним із ключових завдань сучасної когнітивної лінгвістики. Цей процес є складовою частиною когнітивної науки (поряд з категоризацією та фреймовою репрезентацією знання), у центрі якої перебуває людське мислення, пізнання, досвід. Розглядається питання функціонування мови не як особливої знакової системи, а як особливої когнітивної здатності людини до специфічної мовної діяльності. ХХІ століття стає періодом стрімкого зростання досліджень різних аспектів пізнавальної діяльності, що й зумовлює значне зацікавлення мовознавців. На передній план виступає вивчення тих ментальних категорій, які не піддаються безпосередньому спостереженню: вихідні припущення, сподівання, наміри, знання, переконання, уявлення, думки, висновки тощо.

Різноманіття наукових праць, монографій та періодичних видань дає можливість всесторонньо досліджувати дану проблему, вивчати тенденції її розвитку, а також опиратися у власних розвідках на найновіші джерела іноземних та вітчизняних авторів. Особливої уваги заслуговують роботи зарубіжних авторів Р. Дірвена, Д. Гіртса, У. Крофта, Л. Альбертаці та Р. Коррігана. Теоретичним підґрунтям для нашого дослідження стали також наукові доробки О. А. Слоєвої, Т. Я. Волкової, А. О. Мішина та ін.

Актуальність нашої роботи зумовлена потребою вивчення проблем мовної картини світу, мовної особистості, мовної свідомості, дискурсу, ментальних сутностей (концептів), що є першочерговими для вирішення у сучасній когнітивній науці.

Мета статті – з'ясувати місце процесу концептуалізації у термінології, його особливості, наукові підходи до проблеми загалом. Предметом даного дослідження є концептуальні одиниці терміносистеми пластичної хірургії англійської мови. Досягнення мети передбачає виконання

певних завдань: визначити суть поняття “концептуалізація” у науці про мову; ідентифікувати її роль у мовній картині світу (МКС); підкреслити концептуальні характеристики реалій навколишнього світу, що виражаються лінгвістичними засобами.

У широкому значенні термін “концептуалізація” включає будь-який ментальний досвід, до якого відносять: а) добре засвоєні та нові концепти; б) не лише уривок чи інтелектуальний “концепт”, але й миттєвий чуттєвий та емотивний досвід; в) концепти, що змінюються чи розширюються з плином часу; г) повне сприйняття фізичного, соціального та лінгвістичного контексту. Концептуалізація не є хаотичною чи аморфною: необхідно виявляти її структуру та організацію і пропонувати специфічні конструктивні елементи для опису семантичних структур [8, с. 26].

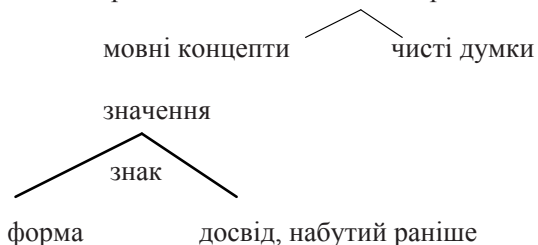
Зв’язки мови з пізнавальними процесами, з усіма способами отримання, обробки, фіксації інформації про світ у їх кореляції з мовними формами вивчаються когнітивною наукою. У сучасній лінгвістиці функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми і структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [1, с. 243].

Когнітивна концептуалізація людського досвіду базується на принципі, за яким здатність людини до вивчення мови є продуктом загальних когнітивних процесів мозку. Повторення будь-якого досвіду веде до встановлення когнітивних структур, які пізніше задіюють для інтерпретації нового знання. Мова відображає наявність такого універсального досвіду [10, с. 258].

Концептуальні категорії, що стають предметом мовного аналізу, називають лінгвістичними категоріями або лінгвістичними знаками. Кожен лінгвістичний символ має форму та значення, що загалом є ідентичними концепту. Значення чи концепт співвідноситься з конкретною сутністю, що вже певним чином ідентифікується у свідомості завдяки досвіду. Крім того, розуміння мови як знакової системи повинно включати певний “концептуалізатор”, котрий тісно пов’язаний з концептуальними категоріями та лінгвістичними знаками.

Концептуальна модель світу включає:

концептуалізатор → знання про світ → концепти/категорії

Звідси видно, що знак складається з форми та значення, і це відображається у концептуальних категоріях, котрі, зрештою, базуються на власне набутому досвіді. Така модель концептуального та мовного світів також передбачає можливість концептуалізації тих самих речей різними людьми по-різному, або, навіть, тією ж людиною у різний час [12, с. 14].

Сучасна когнітивістика базується на необхідності інтеграції дослідницького підходу: від слова – до думки, концепту, і протилежного підходу: від думки, концепту – до слова, номінативної одиниці. Суть інтеграції обох підходів полягає в обов'язковому фокусуванні уваги дослідників мовної номінативної підсистеми на інтеріоризованих у концепті властивостях об'єкта найменування, їхніх зв'язків зі структурою значення, потенційними можливостями її динаміки та ономазіологічною структурою [1, с. 244].

Концептуалізація безпосередньо пов'язана з МКС, котра відображає об'єктивну дійсність, це одна з пізнавальних форм мислення людини, що стає основою для здійснення класифікації [5, с. 7]. Її розглядають як процес пізнавальної діяльності людини, який полягає в адекватному осмисленні інформації, що до неї надходить. Підтвердженням такої позиції є численні висловлювання про те, що концептуалізація певного фрагмента дійсності й отримання набутого досвіду людини відбувається на основі інформації з усіх доступних їй каналів, а це насамкінець веде до утворення сформованих уявлень про навколишній світ у вигляді концептів [7, с. 6].

Концептуальна наука базується на зв'язках між формою та значенням знаків, як вони усвідомлюються у словах. Мова існує не у словниках, а у свідомості мовця. Тому, щоб зрозуміти природу мови, необхідно звернутись до концептуального світу та власного трактування знаків. Мова здатна охопити лише частину концептів дійсності, якими оперує людська свідомість [12, с. 13].

Когнітивний підхід до мовних явищ дозволяє визначити, як взаємодіють з мовою людська свідомість, мислення та пізнання. Завдяки наявності у мові одиниць, що називають конкретні або абстрактні поняття, вона фіксує і певним чином організовує знання людини про об'єктивний світ і закріплює їх у людській свідомості. За висновком О. О. Павлюк, МКС вторинна у відношенні до концептуальної, оскільки остання відображає наслідки свідомої пізнавальної діяльності людини. Під МКС вона розглядає запропоноване Н. Ю. Шведовою бачення: “вироблене багатомовним досвідом народу, здійснюване засобами мовних номінацій зображення всього наявного як цілісного й багатокомпонентного світу, у своїй структурі і в осмислюваних мовою зв'язках своїх частин, що представляє людину, її життєдіяльність та все те, що її оточує: простір і час, живу й неживу природу, галузь створених людиною міфів і соціум” [5, с. 6-7].

Визначальною ідеєю когнітивної лінгвістики можна назвати здатність до узагальнення, або, як зазначають D. Geeraerts та H. Cuyskens, вміння

схематизувати є однією з найважливіших когнітивних якостей людини, оскільки воно включає пізнання всезагальності, абстрагування (для когнітивних завдань) від менш важливих деталей, що можуть відрізнитися концептами та когнітивним досвідом один від одного. Ця здатність повинна бути оперативною у будь-якому домені чи сукупності доменів пізнання. Зв'язки при схематизації є основними типами зв'язку, що структурують інвентар загальних мовних одиниць, які складають мову [13, с. 83].

Концептуалізація знання незалежно від своєї складності може служити когнітивним доменом для характеристики значення [11, с. 15-16]. Зрозуміло, що концепт *palatoplasty* неможливо дефінувати без концептів на позначення *malformations: cleft palate, palatoschisis*, медичного процесу *palatorrhaphy, anaesthesia*.

Жоден концепт не існує автономно, сам по собі: всі вони тим чи іншим чином є частиною нашого генералізованого знання про світ [11, с. 16].

За наявності обширних трактувань семантики, лінгвісти сходяться на думці, що концепти не просто хаотично існують у свідомості, а між словами та відповідними концептами є зв'язки, котрі описує структурна семантика, але треба зазначити, що концепти певним чином організовані, деякі асоціації виникають одночасно, бо набуті досвідом [11, с. 7]. Наприклад, *plastic surgery* – не лише раптове перетворення на краще, це явище асоціюється з концептами *expensive, side-effects, rehabilitation, permanent (long-lasting) results*. Всі ці концепти ніяк не пов'язані структурно-семантичними зв'язками, а лише людським досвідом. І власне концепт *plastic surgery* не може існувати ізольовано без інших зазначених концептів.

Способом вираження концептів є їх фреймова репрезентація, де фрейм – логічна ділянка знання, або логічна ділянка концептуального простору [11, с. 14].

Поняття концепту можна пояснити як “людське уявлення про те, що існує у світі” [12, с. 14], вужче – концепт пов'язує видове поняття з родовим та навпаки – родові з видовим. Концепти, що членують реальність на відносні одиниці, називаються категоріями. Сприймаючи будь-яку інформацію, свідомість прагне одразу категоризувати її залежно від власного розуміння, знання, відношення до неї та досвіду загалом. Це не означає, що створюється нова суб'єктивна реальність, просто відбувається суб'єктивна її оцінка [12, с. 14].

Лінгвістичні знаки є частиною концептуального світу людського розуму, існує значно більше концептів та думок, ніж можливостей їхнього лінгвістичного вираження, але концепти, що вже зафіксовані у мові, складають значення мови. Концепти, що структурують світ думок, є концептуальними категоріями, які також можуть виражатися як лінгвістичні категорії: більшість лінгвістичних знаків позначають специфічний концептуальний зміст і показують, як його трактувати [12, с. 21].

Посередником між словами та екстралінгвістичною дійсністю інколи називають концепт [3], котрий може розглядатися на двох рівнях: семантичному та концептуальному. На концептуальному рівні він є одиницею ментальної мови, що бере участь у формуванні певної концептосфери, нових значень, смислів та концептів [3, с. 176].

Всі концепти є певною мірою схематичними, диференціюючи особливий досвід чи мислення, на основі яких вони існують, тому природно, що вони носять ієрархічний характер [13, с. 84].

Серед суперечливих диспутів про питання репрезентації знання як такого існує узагальнена думка про те, що лінгвістичне знання повинно включати систематизацію структурних моделей на різних рівнях організації [14, с. 3].

Не виникає сумніву, що термін є результатом когнітивної діяльності. Суть та структура логіко-понятійного апарата певної галузі знання відображаються у лінгвістичних характеристиках відповідної терміносистеми. Ускладнення зв'язків між поняттями сучасної науки не може не відбиватися відповідними ускладненнями відносин між мовними одиницями у складі різних терміносистем [1, с. 244].

Зрозуміти і дослідити способи концептуалізації світу можна тільки володіючи певним набором знань з нової наукової парадигми, до об'єктів якої входять такі категорії, як концептуалізація, категоризація, концепт, картина світу (концептосфера) [4, с. 10].

О. А. Слоєва підкреслює окремі аспекти МКС: 1) когнітивний процес включає зародження і формування наукових концептів, фіксацію і передачу наукового знання, де інструментом пізнання виступає термін; 2) терміни як мовні вираження спеціальних наукових концептів представляють спосіб репрезентації професійного знання; 3) специфіка наукової галузі визначає специфіку категоризації і концептуалізації, котрі накладають відбиток на формування концептосфери і на способи мовної репрезентації концептів [6, с. 10-11].

Лінгвістичні особливості термінів повинні визначатися специфікою тієї галузі знання, до якої вони відносяться. Перед тим, як досліджувати будь-яку терміносистему на лінгвістичному рівні, необхідно звернутися до розгляду тієї ж галузі знань, котра на мовному рівні нею представлена [1, с. 244].

І. О. Голубовська виділяє наукову картину світу (НКС), яка породжується науковою свідомістю, є єдиною для всіх мовних колективів і відбиває сучасний стан наукової інтернаціональної думки, що знаходить своє втілення у класифікаціях і термінологіях конкретних наук [2, с. 10]. Ознаками НКС є: а) її породження науковою свідомістю, внаслідок чого вона тяжіє до об'єктивного відбиття реального світу; б) перебування у постійній динаміці: кожне нове наукове знання ніби вступає у супереч-

ність з попереднім, що створює "революційні ситуації" у світі наукових уявлень [2, с. 19].

Когнітивна лінгвістика розглядає знання як таке, що виникає внаслідок фізичної взаємодії людини зі світом. Багато образно-схематичних структур служать основою для концептів та мислення [9, с. 41].

Процес онтологічного (концептуального) моделювання передбачає:

– відбір значущих понять експертом даної галузі чи на основі корпусу тематичних текстів;

– категоризацію (початкову класифікацію) відібраних понять;

– подальшу систематизацію у межах категорій – таксономічну (ієрархічну) організацію понятійного словника;

– становлення відношень між поняттями.

Концептуалізація як мовне явище не отримала ще остаточної дефініції, оскільки є багатогранною, складною, когнітивною проблемою, яка, до того ж, перебуває в активній фазі свого розвитку та становлення. Наразі з'являється немало праць, присвячених таким дослідженням, але жоден з авторів не сформував ще достатнього визначення, щоб дискусія не потребувала продовження. Це стимулює роботу над даним питанням і сприяє появі нових авторських лінгвістичних досліджень на матеріалі вузьких галузевих терміносистем, як складової наукового знання.

Література:

1. Волкова Т. Я. Когнитивные основы англоязычной литературоведческой терминологии / Т. Я. Волкова // *Одиниці та категорії сучасної лінгвістики: Зб. статей, присвячений ювілею В. Д. Каліущенка*. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – С. 242-257.

2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец.: 10. 02. 15 "Загальне мовознавство" / І. О. Голубовська. – К., 2004. – с.

3. Крамчанинова О. В. Концепт агресія у концептуальній та мовній картинах світу / О. В. Крамчанинова // *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. – Житомир, 2007. – Вип. 32. – С. 176-180.

4. Мишин А. А. Концепты ум и глупость в немецкой и английской языковых картинах мира: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10. 02. 04 "Германские языки" / А. А. Мишин. – Владимир, 2007. – 23 с.

5. Павлюк О. О. Категоризація негативних моральних якостей людини у французькій мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10. 02. 05 "Романські мови" / О. О. Павлюк. – К., 2003. – 20 с.

6. Слоева Е. А. Когнитивно-коммуникативный подход к описанию анатомического объекта: автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук: спец.: 10. 02. 19 "Теория языка" / Е. А. Слоева. – Ульяновск, 2007. – 22 с.

7. Томенчук М. В. Варіантно зумовлена концептуалізація дійсності у сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10. 02. 04 “Германські мови” / М. В. Томенчук. – Чернівці, 2008. – 20 с.
8. Albertazzi L. Meaning and cognition: a multidisciplinary approach // Liliana Albertazzi. – Philadelphia, 2000. – 269p.
9. Casad H. E. Cognitive linguistics in the redwoods: the expansion of a new paradigm in linguistics // Eugene H. Casad. – Berlin, 1996. – 1011.
10. Corrigan R., Moravcsik E. A., Ouali H. Formulaic language // Roberta Corrigan, Edith A. Moravcsik, Hamid Ouali. – Philadelphia, 2009. – Vol. 2. – 305p.
11. Croft W., Cruse D. A. Cognitive linguistics // William Croft, D. Alan Cruse. – Cambridge University Press, 2004. – 356p.
12. Dirven R., Verspoor M. Cognitive exploration of language and linguistics // René Dirven, Marjolyn Verspoor. – Philadelphia, 2004 – 277p.
13. Geeraerts D., Cuyckens H. The Oxford handbook of cognitive linguistics // Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens. – Oxford University Press, 2007. – 1334p.
14. Nuyts J., Pederson E. Language and Conceptualization // Jan Nuyts, Eric Pederson. – Oxford University Press. – 2000. – 281 p.